MUHANDISLIK & IQTISODIYOT

№6

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik, fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

2025
IYUN

Milliy nashrlar

OAK: https://oak.uz/pages/4802

05.00.00 - Texnika fanlari
08.00.00 - Iqtisodiyot fanlar

Google Scholar
OPEN ACCESS
ULRICHSWEB GLOBAL SERIALS DIRECTORY
Academic Resource Index ResearchBib
ISSN INTERNATIONAL STANDARD SERIAL NUMBER INTERNATIONAL CENTRE
CYBERLENINKA
OpenAIRE
ROAD
INDEX COPERNICUS INTERNATIONAL
BASE
Crossref
НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ БИБЛИОТЕКА eLIBRARY.RU

РЭУ.РФ РОССИЙСКИЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ Г.В. ПЛЕХАНОВА ТАШКЕНТСКИЙ ФИЛИАЛ
TOSHKENT DAVLAT IQTISODIYOT UNIVERSITETI
TOSHKENT DAVLAT TEXNIKA UNIVERSITETI
TOSHKENT DAVLAT TRANSPORT UNIVERSITETI
TOSHKENT ARXITEKTURA-QURILISH UNIVERSITETI
TOSHKENT KIMYO-TEXNOLOGIYA INSTITUTI
JIZZAX POLITEXNIKA INSTITUTI

Elektron nashr,
484 sahifa, iyun, 2025-yil.

muhandislik & iqtisodiyot

ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta’limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Bosh muharrir:
Zokirova Nodira Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, DSc, professor

Bosh muharrir o‘rinbosari:
Shakarov Zafar G‘afforovich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD, dotsent

Tahrir hay’ati:
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O‘z FA akademigi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, texnika fanlari doktori, professor
Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Shaumarov Said Sanatovich, texnika fanlari doktori, professor
Turayev Bahodir Xatamovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Nasimov Dilmurod Abdulloyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Allayeva Gulchexra Jalgasovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Arabov Nurali Uralovich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Maxmudov Odiljon Xolmirzayevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Xamrayeva Sayyora Nasimovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Bobonazarova Jamila Xolmurodovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Irmatova Aziza Baxromovna, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Bo‘taboyev Mahammadjon To‘ychiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Shamshiyeva Nargizaxon Nosirxuja kizi, iqtisodiyot fanlari doktori, professor,
Xolmuxamedov Muhsinjon Murodullayevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Xodjayeva Nodiraxon Abdurashidovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Amanov Otabek Amankulovich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Toxirov Jaloliddin Ochil o‘g‘li, texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Qurbonov Samandar Pulatovich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Zikriyoyev Aziz Sadulloyevich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Tabayev Azamat Zaripbayevich, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Sxay Lana Aleksandrovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
Ismoilova Gulnora Fayzullayevna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Djumaniyazov Umrbek Ilxamovich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Kasimova Nargiza Sabitdjanovna, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent
Kalanova Moxigul Baxritdinovna, dotsent
Ashurzoda Luiza Muxtarovna, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Sharipov Sardor Begmaxmat o‘g‘li, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Sharipov Botirali Roxataliyevich, iqtisodiyot fanlari nomzodi, professor
Tursunov Ulug‘bek Sativoldiyevich, iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent
Bauyetdinov Majit Janizaqovich, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti, PhD
Botirov Bozorbek Musurmon o‘g‘li, Texnika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)
Sultonov Shavkatjon Abdullayevich, Kimyo fanlari doktori, (DSc)
Jo‘raeva Malohat Muhammadovna, filologiya fanlari doktori (DSc), professor.

muhandislik
& iqtisodiyot
ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

05.01.00 – Axborot texnologiyalari, boshqaruv va kompyuter grafikasi
05.01.01 – Muhandislik geometriyasi va kompyuter grafikasi. Audio va video texnologiyalari
05.01.02 – Tizimli tahlil, boshqaruv va axborotni qayta ishlash
05.01.03 – Informatikaning nazariy asoslari
05.01.04 – Hisoblash mashinalari, majmualari va kompyuter tarmoqlarining matematik va dasturiy ta'minoti
05.01.05 – Axborotlarni himoyalash usullari va tizimlari. Axborot xavfsizligi
05.01.06 – Hisoblash texnikasi va boshqaruv tizimlarining elementlari va qurilmalari
05.01.07 – Matematik modellashtirish
05.01.11 – Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt
05.02.00 – Mashinasozlik va mashinashunoslik
05.02.08 – Yer usti majmualari va uchish apparatlari
05.03.02 – Metrologiya va metrologiya ta'minoti
05.04.01 – Telekommunikasiya va kompyuter tizimlari, telekommunikasiya tarmoqlari va qurilmalari. Axborotlarni taqsimlash
05.05.03 – Yorug'lik texnikasi. Maxsus yoritish texnologiyasi
05.05.05 – Issiqlik texnikasining nazariy asoslari
05.05.06 – Qayta tiklanadigan energiya turlari asosidagi energiya qurilmalari
05.06.01 – To'qimachilik va yengil sanoat ishlab chiqarishlari materialshunosligi
05.08.03 – Temir yo'l transportini ishlatish
05.09.01 – Qurilish konstruksiyalari, bino va inshootlar
05.09.04 – Suv ta'minoti. Kanalizatsiya. Suv havzalarini muhofazalovchi qurilish tizimlari
10.00.06 – Qiyosiy adabiyotshunoslik, chog'ishtirma tilshunoslik va tarjimashunoslik
10.00.04 – Yevropa, Amerika va Avstraliya xalqlari tili va adabiyoti
08.00.01 – Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 – Makroiqtisodiyot
08.00.03 – Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 – Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 – Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 – Ekonometrika va statistika
08.00.07 – Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 – Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 – Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 – Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 – Marketing
08.00.12 – Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 – Menejment
08.00.14 – Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 – Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 – Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 – Turizm va mehmonxona faoliyati

Ma'lumot uchun, OAK Rayosatining 2024-yil 28-avgustdagi 360/5-son qarori bilan "Dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan milliy ilmiy nashrlar ro'yxati"ga texnika va iqtisodiyot fanlari bo'yicha "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali ro'yxatga kiritilgan.

Muassis: "Tadbirkor va ishbilarmon" MChJ
Hamkorlarimiz:
1. Toshkent shahridagi G.V.Plexanov nomidagi Rossiya iqtisodiyot universiteti
2. Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
3. Toshkent irrigatsiya va qishloq xo'jaligini mexanizatsiyalash muhandislari instituti" milliy tadqiqot universiteti
4. Islom Karimov nomidagi Toshkent davlat texnika universiteti
5. Muhammad al-Xorazmiy nomidagi Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
6. Toshkent davlat transport universiteti
7. Toshkent arxitektura-qurilish universiteti
8. Toshkent kimyo-texnologiya universiteti
9. Jizzax politexnika instituti

MUNDARIJA • СОДЕРЖАНИЕ • CONTENTS

MUNDARIJA

Ways to Strengthen the Economy of Karakalpakstan 12
Isakov Janabay Yakypbayevich

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish xavf-xatarlarini iqtisodiy baholash........ 18
Raxmatova M.G., Saidjonova Z.B

Strategy For Attracting Investments By Expanding the Participation of Joint-Stock Companies in the Securities Market 23
Aytmuratova Ulbike Jalgasovna, Kutlymurat Zhalgasovich Aytmuratov, Raushan Nurlybay qizi Umirzakova

O‘zbekistonda eksportni sug‘urtalash mexanizmlari: mavjud holat va takomillashtirish yo‘llari 29
D.E.Qarshiev

Ta’lim, ekologiya va raqamlashtirish sohalarida bolalar va o‘smirlar turizmini integratsiyalash: xalqaro tajribalar va O‘zbekiston 35
Islomova Dilrabo Salomovna

Oliy ta’lim muassasalarida xodimlarning mehnat samaradorligini oshirishda rahbarlarning roli 40
Reyimberdiyev Baburbek Adilbek o‘g‘li, Yusupov Sherzodbek Baxtiyor o‘gli, Xaitbayev Jasurbek Otaxanovich, Madraimov Xabibulla Madaminovich

Обзор по теме Современные системы управлением возбуждение синхронных машин и перспективы их развития 47
Алиев Аброр Мураткулович

The Mechanism for Applying Tax Benefits and Preferences in Tax Administration 52
Dilorom Mutalova

Innovatsiyalarning ahamiyati va ularning iqtisodiy samaradorligining o‘zbekiston qishloq xo‘jalik mahsulotlarini qayta ishlashdagi roli 57
Raximov Baxromjon Ibroximovich, Solohiddinov Nuriddin Sirojiddin o‘g’li

Bino va inshootlarni zilzilabardoshligiga oid nazariyalar........ 62
Jalilov Ahmadbek Ikromjon o‘g‘li

Soliq to‘lovchilarning majburiyatlari bajarilishini konseptual asoslari va shartlari asoslari xususida 66
Abdusherozov Abdullo Baxtiyorovich

The Analysis of the Psychophysiological Condition of Children With Mental Disorders and the Creation of Comfort Through Designed Clothing 73
Asatilaeva Lola Muratjon qizi, Muminova Umida Tokhtasinovna

Analysis Types of Waterproof Fabrics and Their Physical and Mechanical Properties 80
Pulatova Laziza Bakhodirovna, Kasimova Aziza Bakhodirovna

Kichik biznes subyektlarining eksport salohiyatidan foydalanish darajasi va uni oshirish omillari 85
Umarkulov Kodirjon Maxamadaminovich, To’xtasinov Boburbek Yusufjon o’g’li

Suv resurslarini boshqarishda zamonaviy texnologiyalar:qishloq xo‘jaligi uchun iims modelini ishlab chiqish...... 89
Fazilat Egamberganova Shuhratovna

Raqamli texnologiyalar yordamida kitobxonlik madaniyatini rivojlantirish 93
Ernaqulov Sunnatillo Nurali o‘g‘li

Qurilish sanoati korxonalarini boshqarishning iqtisodiy mexanizmlari 98
Yembergenova Aynur Aydosbaevna

Mahalliy budjetlar ijrosi to‘g‘risidagi hisobotlar va ularning axborot imkoniyatlarini oshirish masalalari 104
Abdulaziz Norquchqorov Ziyadullayevich

Sirdaryo viloyatida investitsion faollikni oshirishda davlat va xususiy sektor hamkorligi 110
Mamatqulova Muxlisa Komiljon qizi

Kichik biznes subyektlarining eksport salohiyatidan foydalanish darajasi va uni oshirish omillari 115
Umarkulov, Kodirjon Maxamadaminovich, To'xtasinov Boburbek Yusufjon o'g'li

Soliq toʻlovchilarning majburiyatlari bajarilishini taʼminlashning gnoseologik asoslari xususida 118
Abdusherozov Abdullo Baxtiyorovich

Nodavlat oliy ta'lim tashkilotlari faoliyatini tashkil etishning tashkiliy-huquqiy jihatlari 125
Yaqubova Nodira Olim qizi

Oʻzbekistonda toʻqimachilik eko-mahsulotlari bozorining rivojlanish imkoniyatlari 130
Nosirova Charos

Uy-joy fondini boshqarish samaradorligini oshirishda zamonaviy sifat menejmenti tizimining oʻrni 135
Asadullina Nailya Ramilevna, Normurodov Sarvar Norboy o'g'li

Axoli daromadlarining turmush farovonligiga ta'siri 142
Berdibekov A.

Raqamli iqtisodiyot sharoitda ta'lim xizmati sifatini oshirishni ekonometrik modellashtirish usullari 148
Axmedova Barno Abdiyevna

Jahon mamlakatlarida chakana savdoni boshqarishning oʻziga xosligi va unda strategik menejment tizimi 151
Yaqubov Azizbek Gʻanibekovich

Kichik tadbirkorlik faoliyatining rivojlanish tendensiyalari 156
Amonov Mehriddin Oromiddinovich

Geologiya korxonalarining investitsion samaradorligini oshirish yoʻllari 163
Oʻtamurodova Surayyo SHokirjon qizi

Temir yoʻl transportini rivojlantirishdagi xorij tajribasi 169
Nasrullayev Nurbek Baxtiyarovich

Hududlar iqtisodiyoti agrar sektori investitsion faolligining koʻrsatkichlar tizimi va ularning xususiyatlari 174
S.J. Yangiboev

Hududlarning soliq salohiyatini oshirishdagi mavjud muammolar va ularning yechimlari 181
Sharipov Narzullo Gʻulomovich

Uzoq muddatli aktivlar auditining tashkiliy va uslubiy jihatlarini takomillashtirish 188
Bakayev Xurshid Maxmudovich

Применение искусственного интеллекта в оценке кредитных рисков.. 195
Маликов Шохрух Шокирович, Неъматова Фарангиз Санжар кизи, Омонов Санжар Ғанишер ўғли, Гулмуродова Динора Акрам кизи, Камалов Шухрат Камалович

Tashqi bozorlarda tovarlarning raqobatbardoshligini oshirishda zamonaviy marketingdan foydalanish ... 209
Meliqulov Abduhalil Norinovich

Tijorat banklari investitsiya faoliyatida yuzaga keluvchi risklar 215
Joʻrayev Oʻktam Panji oʻgʻli

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda xalqaro savdo shartnomalarining roli.. 219
Xodjayev Jamshid Abduxakimovich

Servislashgan jamiyatda avtoservis xizmatlarining oʻrni va ahamiyatini yoritishga qaratilgan ilmiy yondashuvlar 223
Shaymardanova Dildora Xaydarjon qizi

Davlat budjetining ijtimoiy sohani rivojlantirishdagi oʻrni 230
Qoʻziyev Shodiyor Qilichboy oʻgʻli

Madaniy festivallar-turizmni rivojlantirish vositasi sifatida 234
Xushnazarova Maxzuna Gulamdjanovna

Xizmatlar sohasida innovatsion strategiyani shakllantirishning oʻziga xos jihatlari 239
Jamshid Abduxaliqovich Xolboyev

Innovatsion tadbirkorlikning milliy iqtisodiyotdagi o‘rni 244
Fayziyev Shavkat Shaxobidinovich

Managing Tourism in Fragile Ecosystems: A Case Study Approach 251
Dilmurod Nasimov, Shahrizoda Sirojiddinova

Development of the Digital Financial Assets Market to Enhance Investment Activity 258
Shamshinur Yakubova

Turizm sohasining investitsion jozibadorligi va uni oshirish yo’llari 263
Ayubov Ilyos Ilxomovich

Qimmatli qog‘ozlar bozorida risklarni boshqarish amaliyotini takomillashtirish 268
Otaxonov Saidaxror Ilhomjon o‘g‘li

O‘zbekiston hududlarining barqaror rivojlanishi: omillar va ko‘rsatkichlar tahlili 274
Hojiyev Tal’at Toshpo‘latovich

Iqtisodchi va bugalterlarning jamiyatdagi o ‘rni va ahamiyati 282
Sohibova A’loxon Zafarjon qizi

Kasbiy ta’lim tashkilotlarida o‘quvchilarni raqamli kompetensiyasini baholashning metodologik asoslari .. 286
Maxkamova Zuxra Tursunpulotovna

Sug‘urta faoliyati hisobining normativ-huquqiy asoslari 292
Kodirkulov Oybek Turdiboyevich

Raqamli iqtisodiyot: qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishini ixtisoslashtirish va joylashtirish 301
Bazarov Nazirjon Sobirovich, Mo‘minov Baxodir Orifjonovich

Sport maktablaridagi yoqari sinf o‘quvchilarining chidamkorlikni rivojlantirishning ahamiyati 306
Qon’irbayev Dastan

Международный опыт сельскохозяйственного налогообложения и возможности его применения в узбекистане 311
Салимов Шерзод Бахтиёрович

Cleaning of Salt Water Using Reverse Osmosis 316
Kungiratbay Sharipov, Nurmanov Ma’ruf

Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy instrumentlar auditi uchun tavakkalchilikka asoslangan baholash mezonlarini takomillashtirish 326
Nuraliyev Behzod Baxtiyor o‘g‘li

Turizm investitsion salohiyatiga ta’sir kuchlari va ularga yechim 331
Ayubov Ilyos Ilxomovich

Korxonalarda nomoddiy aktivlarni hisobga olishda shaffoflikni ta’minlash va xorij tajribalaridan foydalanish istiqbollari 335
Rizakulov Abdurauf Abdimutalibovich

Strengthening the Tourism Industry Through Education and Training: A Review of Global and Regional Strategies 342
G‘aforova Zarina Otabek qizi

Raqamli iqtisodiyotda telekommunikatsiya infratuzilmasining rivojlanish omillari va iqtisodiy samaradorligi tahlili (o‘zbekiston misolida) 348
Xazratov Abror Panjiyevich

Smart tourism konsepsiyasining o‘zbekistonda joriy etilishi: infratuzilma, xizmatlar va raqamli innovatsiyalar tahlili 352
Abriev Zoirjon

The Development of Tourism Management as a Significant Part of Economy in Uzbekistan 358
To‘xtarova Feruzahon Yuldashevna

Biologik aktivlarni iqtisodiy tahlil qilish turlari: metodologiyasi va amaliy qo‘llanilishi 362
Ziyayev Dilshodjon Salimjonovich

Понятие и сущность денежного потока в системе финансового управления 366
Машарипова Шахло Адамбаевна

Buxoro viloyat hududining urbanizatsiya konsepsiyasini ishlab chiqish 372
Akramov Doniyor Rustam o'g'li, Usmonov Muradxan Saidmaxmudovich

Интегрированный механизм оценки финансового состояния предприятия 376
Tajibayeva Kizlargul Ajiniyazovna

Ecosystem Services Under Ecological Stress: the Case of the Former Aral Sea 383
Umidjan R. Nazarkulov

O'zbekistonda iqtisodiy ta'lim muammolarini virtual platformalar orqali bartaraf etish yo'llari 388
Jalolova Madina Shopo'lat qizi

Temir yo'l transporti korxonalarida ishlab chiqarish salohiyatini rivojlantirish ("toshkent mexanika zavodi" aj misolida) 393
Xudoyorova Mehrangiz

Развитие инклюзивного образования на основе социального маркетинга и цифровизации сферы .. 400
Адилова Зулфия Джавдатовна , Шоев Алим Халмуратович

Qurilish jarayonlarini boshqarishning xorij tajribalari va ularning milliy investitsion-qurilish sohasiga transformatsiyasi 408
Abduvaliyev Bekzod Muxiddin o'g'li

Konsalidatsiyalashgan moliyaviy hisbotni tayyorlashni takomillashtirish.. 414
Xayitboyev Muhammadiy Israfilovich , Abduraimova Maftunaxon Axmatovna, Ovlaev Suhrob Temur o'g'lim , Yo'lchiyev Oybek Ulug'bek o'g'li

Iqtisodiy-ekologik hududlarda pillachilik biznesining mazmuni va mohiyati.. 419
G'oziyeva Aziza Abdusalomovna

Yashil moliyalashuv: bank faoliyatidagi huquqiy asoslar va amaliy yondashuvlar...................................... 427
Mirzaxmedova A. A.

Tijorat banklarining yashil iqtisodiyotga o'tishdagi faoliyatini rivojlantirish yo'nalishlari 432
Mirzaxmedova A. A.

O'zbekistonda inson kapitali raqamli transformatsiya sharoitida: muammolar, imkoniyatlar va strategik yechimlar 437
Umarkulov, Kodirjon Maxamadaminovich, Abdunosirova Nilufar Ravshanbek qizi

Tijorat banklari aktivlarining samaradorlik ko'rsatkichlari istiqbollari.. 4 4 2
Xojiyev Jaxongir Dushabayevich

Aholi turmush farovonligini oshirishning ilmiy-nazariy asoslari 447
Norqobilov Nusratilla Norsaitovich

Progression of Small Business and Entrepreneurial Activity in Uzbekistan 450
Dauletbaeva Ulzada Bakhadirovna

Raqamli moda dizayni va ishlab chiqarish usuli uchun clo3D ma'lumotlar bazasi 454
Temirova Gulnoz Ibodovna, Esanova Ma'rifat G'ayratovna

Xususiy ta'lim muassasalarini boshqarishni takomillashtirishning amaliy jihatlari 459
Karimov Ulug'bek Usmonovich

Global iqtisodiyotda bank tizimini raqamlashtirishning ahamiyati... 465
Karimova Komila Daniyarovna, Sulxonberdiyeva Shodiya Shuxrat qizi

Dasturiy vositalarning o'zaro muvofiqlikda ishlash metodlari va algoritmlari tahlili 470
Oybek Allamov, Boburbek Babajanov, Jahongir Bekturdiyev

Mamlakatimizdagi tijorat banklari aktivlarini boshqarishning amaldagi holati tahlili 475
Baxriddinov Sharofiddin

MUNDARIJA • СОДЕРЖАНИЕ • CONTENTS

MAMLAKATIMIZDAGI TIJORAT BANKLARI AKTIVLARINI BOSHQARISHNING AMALDAGI HOLATI TAHLILI

Baxriddinov Sharofiddin
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti

ORCID: 0000-0001-7899-0217

Annotatsiya: Maqolada O‘zbekiston Respublikasidagi tijorat banklari aktivlarini boshqarishning zamonaviy holati chuqur tahlil etilgan. Unda bank aktivlari tarkibining muhim elementlari — kredit portfeli, qimmatli qog‘ozlarga kiritilgan investisiyalar, asosiy vositalarga yo‘naltirilgan mablag‘lar va balansga olingan mol-mulklar ulushi o‘zgarishlar asosida tahlil qilinadi. Maqolada aktivlar portfelining diversifikatsiyasi, likvidlikni saqlash, daromadlilikni oshirish va risklarni kamaytirish masalalari ham yoritilgan. Tahlil asosida banklar balansida ortib borayotgan immobil va daromad keltirmaydigan aktivlar ulushini kamaytirish, qimmatli qog‘ozlarga investisiyalar samaradorligini baholash, shuningdek, banklarning moliyaviy barqarorligini ta’minlashga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tijorat banklari, aktivlarni boshqarish, kredit portfeli, qimmatli qog‘ozlar, likvidlik, asosiy vositalar, balansga olingan mol-mulklar, bank strategiyasi.

Abstract: The article provides an in-depth analysis of the current state of asset management in commercial banks of the Republic of Uzbekistan. It examines the structure of bank assets, including the loan portfolio, investments in securities, funds allocated to fixed assets, and the share of property recorded on the balance sheet. The paper highlights issues of asset portfolio diversification, maintaining liquidity, increasing profitability, and reducing risks. Based on the analysis, proposals have been developed to reduce the share of non-liquid and non-earning assets on banks’ balance sheets, evaluate the effectiveness of investments in securities, and ensure the financial stability of banks.

Keywords: commercial banks, asset management, loan portfolio, securities, liquidity, fixed assets, balance sheet property, banking strategy.

Аннотация: В статье проведён глубокий анализ современного состояния управления активами коммерческих банков Республики Узбекистан. Рассмотрена структура банковских активов, включая кредитный портфель, инвестиции в ценные бумаги, средства, направленные на основные средства, и долю имущества, учтённого на балансе. Освещены вопросы диверсификации портфеля активов, поддержания ликвидности, повышения доходности и снижения рисков. На основе анализа предложены меры по снижению доли неликвидных и недоходных активов в балансе банков, оценке эффективности инвестиций в ценные бумаги, а также обеспечению финансовой устойчивости банков.

Ключевые слова: коммерческие банки, управление активами, кредитный портфель, ценные бумаги, ликвидность, основные средства, балансовое имущество, банковская стратегия.

KIRISH

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasining moliyaviy sektori jadal sur’atlarda rivojlanib, tijorat banklari iqtisodiy tizimda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan institutlarga aylangan. Ular nafaqat aholi va xo‘jalik yurituvchi subyektlar uchun moliyaviy vositachilikni amalga oshirmoqda, balki investitsion loyihalarni moliyalashtirish, innovatsion g‘oyalarni qo‘llab-quvvatlash va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynamoqda. Bunday sharoitda banklar faoliyatining samaradorligini belgilovchi asosiy omillardan biri – ularning aktivlarini to‘g‘ri boshqarish mexanizmidir.

Tijorat banklari aktivlarining tarkibi va ulardan foydalanish samaradorligi bankning likvidligi, rentabelligi va moliyaviy barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Bank aktivlari portfelining sifatli shakllantirilishi va diversifikatsiyasi, o‘z navbatida, bank strategiyasining asosiy tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Shu bois, bank aktivlarini boshqarishning zamonaviy uslublarini o‘rganish, ularni baholash mezonlarini aniqlash va ularning amaliy natijalari tahlili bugungi kun ilmiy va amaliy tadqiqotlarining dolzarb yo‘nalishlaridan biridir.

Mazkur maqolada O‘zbekiston tijorat banklarining aktivlar tarkibiga kiruvchi asosiy komponentlar – kredit

portfeli, qimmatli qog‘ozlar, asosiy vositalar va balansga olingan mol-mulklar holati o‘rganiladi. Tahlil orqali bank aktivlarining tuzilmasida sodir bo‘layotgan o‘zgarishlar, ularning moliyaviy samaradorlikka ta’siri va mavjud muammolar aniqlanib, bank portfelini strategik boshqarishga doir tavsiyalar ishlab chiqiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Banklarda aktivlarni boshqarish markaziy muammo bo‘lib, bank balansi tarkibini optimallashtirish va bank yalpi daromadini maksimallashtirish kabi muhim maqsadlarga erishish uchun tegishli daromad va xarajat moddalarini hisobga olgan holda bank aktivlari tarkibi qanday bo‘lishi lozimligini aniqlashni talab etadi. Bu ehtiyoj banklarni rentabellik, tavakkalchilik, likvidlik va risklar o‘rtasida optimal muvozanatni aniqlashni talab qiladi. Bu omillar o‘rtasidagi optimal muvozanatni bank majburiyatlari va kapitali tarkibi hamda uning aktivlari tarkibi o‘rtasida mavjud bo‘lgan muhim o‘zaro ta’sirlarni hisobga olmasdan turib topish mumkin emas.

MDH davlatlari iqtisodchi olimlari va tadqiqotchilarining bank aktivlarini boshqarish borasidagi tadqiqotlaridan foydalanish va ularni tadqiq etish muhim hisoblanadi. Buning asosiy sababi, MDH davlatlarining bank tizimi shakllanishi va rivojlanish xususiyatlarining O‘zbekiston bank tizimiga o‘xshashligi tadqiqot ishining nazariy ahamiyatini oshiradi.

Tijorat banklari aktiv va passivlarini boshqarish borasida iqtisodchi olimlar tomonidan turlicha talqinlar berilgan. Jumladan, O. I. Lavrushin “Aktiv va passivlarni boshqarishning maqsadi bank bosh strategiyasi natijalarini balans tarkibi va rentabelligiga ko‘ra tahlil qilish orqali nomutanosiblikni bartaraf etish yoki to‘g‘rilash hamda bank faoliyatini risklardan himoyalashdir” [3], deya ta’rif beradi. Fikrimizcha, ushbu masalaga avvalo bank strategiyasi nuqtayi nazaridan qarash maqsadga muvofiqdir. Ma’lumki, strategiya asosida maqsadlar tizimi yotadi, ya’ni bank strategiyasining turli vaqt oralig‘ida turlicha maqsadlar ko‘zlanadi. Shundan kelib chiqqan holda, banklarda aktiv va passivlarni boshqarishning qisqa muddatli va uzoq muddatli aspektlarini farqlash muhimdir. Banklarda qisqa muddatli (1 yilgacha) muddatda aktiv va passivlarni boshqarishning asosiy maqsadi me’yoriy risk darajasida sof foiz daromadini maksimallashtirish yoki aksincha, me’yoriy sof foiz daromadi darajasida riskni minimallashtirishdan iborat. Uzoq muddatda bank aktiv va passivlarini boshqarishdan asosiy maqsad – yuqori foyda olish hisobiga bank kapitalining bozor qiymatini maksimallashtirishdir. Bank kapitali qiymatini oshirish hamda bankning rivojlanishi orqali bank aksiyadorlarining talablari bajariladi.

Banklarda aktiv va passivlarni boshqarishning asosiy mohiyati shundan iboratki, boshqaruvning alohida usullari (aktivlarni va passivlarni boshqarish)ni muvozanatli bir jarayonga birlashtiradi. Shundan kelib chiqqan holda, aktiv va passivlarni boshqarishning asosiy vazifasi – bank balansining barcha qismlarini birgalikda boshqarishdir [3].

Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda banklarning “aktivlari” va “aktiv operatsiyalari” tushunchalari ham farqlangan holda tadqiq etiladi. Xususan, S. A. Zubov fikricha, “tijorat bankining aktivlari deganda o‘z va qarz mablag‘larini joylashtirish tushunilsa, banklar aktiv operatsiyalari – likvidlik va aktivning o‘zi hamda xavfsizligining ma’lum standartlariga rioya qilgan holda yuqori daromad olish uchun investitsiyalarni amalga oshirishdir” [4], deb tushuntiradi.

V. V. Osadchiyning tadqiqotlariga ko‘ra, “tijorat bankining aktivlari bankning buxgalteriya hisobida aks ettirilgan aktiv operatsiyalarining pul qiymatini ifodalaydi. Tijorat bankining aktivlari bo‘yicha operatsiyalar – bu foyda olish va likvidlikni saqlash maqsadida mavjud pul resurslarini joylashtirish bo‘yicha operatsiyalar” [5]. Tadqiqotchining izlanishlaridan ko‘rish mumkinki, tijorat bankining aktiv operatsiyalari xususida tadqiqotlar amalga oshirilgan, ammo aktivlarni boshqarish va uning bank faoliyatidagi ahamiyati xususida to‘xtalib o‘tilmagan.

Rossiyalik tadqiqotchilar Ye. V. Levkina va O. N. Shevchenko tomonidan amalga oshirilgan tadqiqotlarga ko‘ra, “banklarda aktivlar va passivlarni boshqarish – bu rentabellikni saqlash va turli risklarni minimallashtirish uchun kredit tashkilotining balans ko‘rsatkichlarini doimiy ravishda taqqoslash va tartibga solishdir. Shuningdek, tijorat banklari faoliyatida aktivlar va passivlarni boshqarish muammolarni aniq hal qilishga yordam beradi:

mablag‘larni jalb qilish (shu jumladan, shartlar va stavkalarni aniqlash);

mavjud mablag‘larni taqsimlash;

asosiy kapitalga investitsiyalar;

o‘z kapitalini saqlash va boshqalar” [6].

Tadqiqotchilar “aktivlar va passivlarni boshqarishning asosiy maqsadi – foiz daromadlari va bankning valyuta pozisiyasini belgilangan hamda bank likvid aktivlarini oqilona chegaralarda ushlab turishdan iborat” degan xulosaga kelishgan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur maqoladagi muammoni oʻrganish uchun tizimli tahlil, ilmiy mushohada, analiz va sintez, induksiya va deduksiya kabi tadqiqot usullaridan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bank aktivlari portfelini boshqarishda, aktivlarning asosiy qismini tashkil etadigan va muhim daromad manbai boʻlgan kredit portfelining oʻzgarishini baholash amaliy jihatdan yuqori ahamiyat kasb etadi (1-rasm).

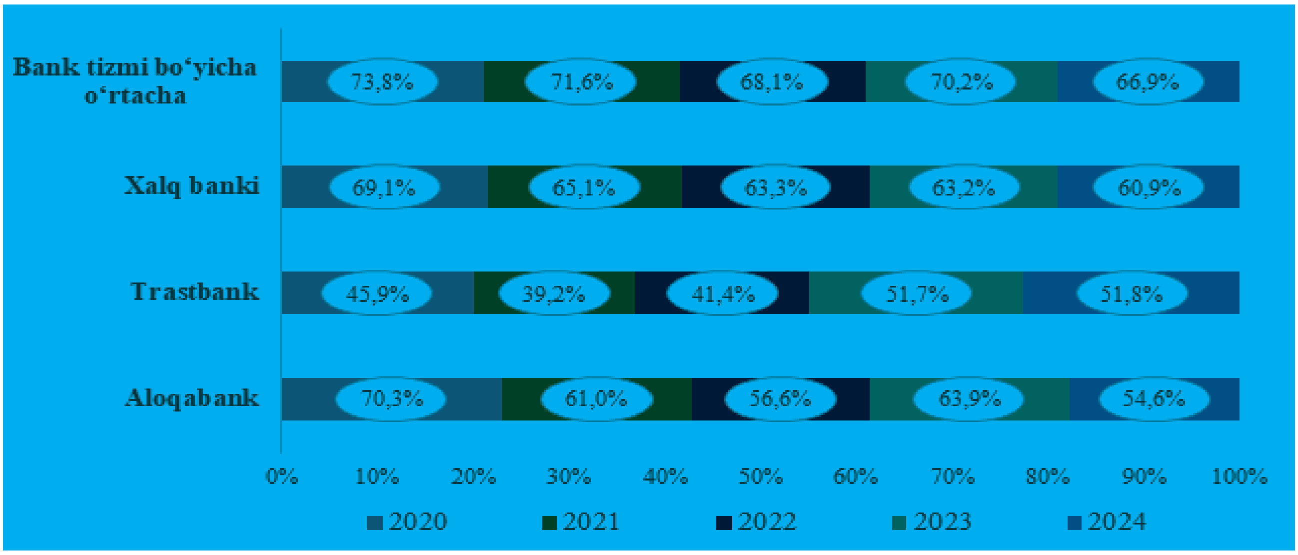

1-rasm: Tijorat banklari kredit portfelining jami aktivlardagi ulushining oʻzgarishi (foiz hisobida)[1]

Tahlil davrida bank tizimi boʻyicha banklarning muhim daromad keltiruvchi qoʻyilmalari kamayish tendensiyasini namoyon etdi, ya'ni banklarning kredit portfeli qoldigʻi soʻnggi besh yilda 73,8 foizdan 66,9 foizgacha kamaydi. Ushbu holat AT "Aloqabank"da qariyb 15 foizga pasaygan boʻlsa, Xalq bankida 7 foizga kamaydi. 2023-yil holatiga kredit portfelining jami aktivlardagi ulushi 70 foizga yetgan boʻlsa-da, 2024-yil yakunida 66,9 foizgacha pasaydi. Buning asosiy sababi sifatida banklarning tayyor boʻlgan binolarini bank balansiga olishi va banklar balansiga olingan mol-mulklar miqdorining oshishi koʻrsatiladi. Ushbu holatda banklar balansiga olingan mol-mulklar kredit portfeli tarkibidan chiqarilib, alohida balans hisobvaraqlarida aks ettiriladi.

Tijorat banklari kredit portfelining jami aktivlardagi ulushining qisqarishini quyidagi holatlar bilan izohlash mumkin. Birinchidan, soʻnggi besh yillikda banklarning jami aktivlari 2,1 barobarga oshgan, uning tarkibida kreditlarning oʻsishi esa 1,9 barobarni tashkil etib, aktivlar oʻsishiga nisbatan ortda qolgan. Ikkinchidan, banklar aktivlar portfelida asosiy vositalarga, ayniqsa davlat ulushi mavjud banklarning yuqori qiymatdagi bino-inshootlar uchun oʻz mablagʻlari va jalb qilingan mablagʻlarni yoʻnaltirishi aktivlar tarkibida daromad keltiruvchi aktivlar qisqarishiga olib kelgan. Uchinchidan, banklarning balansiga olingan mol-mulklarning (bank balansi 16700-hisobvaraqlar qoldiqlari) oshishi ham bank aktivlarining kredit qoʻyilmalariga nisbatan yuqori sur'atlarda oshishiga sabab boʻlgan. Toʻrtinchidan, banklar aktivlari tarkibida ijobiy ta'sir qilgan omillardan biri banklarning qimmatli qogʻozlar va ularga qilingan investitsiyalar ulushining ortishi bilan izohlanadi.

Yuqoridagi kabi omillarning ta'sirini amaliy jihatdan koʻrib chiqish va tegishli xulosalar qilish banklar faoliyatida aktivlar portfelini boshqarishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tijorat banklarining qimmatli qogʻozlarga investitsiyalar kiritish amaliyoti banklarning aktivlar portfelini boshqarish va samaradorlikni oshirishda bugungi kunda muhim masala boʻlib qolmoqda. Banklar faoliyatida qimmatli qogʻozlarga qilingan investitsiyalarning ijobiy jihatlarini keltirib oʻtish maqsadga muvofiq boʻlib, uning asosiylari quyidagilardan iborat. Birinchidan, tijorat banklari tomonidan sotib olingan qimmatli qogʻozlar yuqori likvidli aktiv hisoblanadi va bankning yuqori likvidli aktivlari toifasiga kiritiladi. Bu esa bankning likvidliligini ta'minlash uchun qoʻshimcha xarajatlarni qisqartirishga hamda bank likvidliligi boʻyicha oʻrnatilgan normativlarni bajarishda muhim manba boʻlib xizmat qiladi. Ikkinchidan, banklarning qimmatli qogʻozlari portfeli risk nuqtayi nazardan (Oʻzbekiston Respublikasi Hukumatiga va Markaziy bankiga toʻgʻridan-toʻgʻri talablar hamda ular tomonidan chiqarilgan qimmatli qogʻozlar, ipotekani qayta moliyalashtirish tashkilotlari tomonidan chiqaril-

1 Oʻzbekiston Respublikasi Markaziy banki va tijorat banklarining statistik ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

gan ta'minlangan qarz munosabatlarini tasdiqlovchi qimmatli qog'ozlar, xorijiy davlatlar hukumatlari va Markaziy banklarining qimmatli qog'ozlariga qilingan investitsiyalar) risk darajasi 0 foiz qilib belgilanganligi sababli bankning riskli aktivlarini kamaytirishga, buning natijasida esa bank kapitalining monandlik ko'rsatkichining yuqori bo'lishiga xizmat qiladi. Uchinchidan, qimmatli qog'ozlardan olingan foizli daromadlar banklarning foyda solig'i bazasiga kiritilmaydi, natijada qimmatli qog'ozlardan olingan daromadlarning 20 foizi bank foydasini oshirishga xizmat qiladi.

Mazkur holatda qimmatli qog'ozlarning yillik foiz stavkasi past bo'lishi mumkin, ammo yuqoridagi kabi ijobiy holatlar qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalar banklarning barqarorligi, likvidliligi va belgilangan normativlarni bajarish nuqtayi nazaridan samarali ekanligini ko'rsatadi (2-rasm).

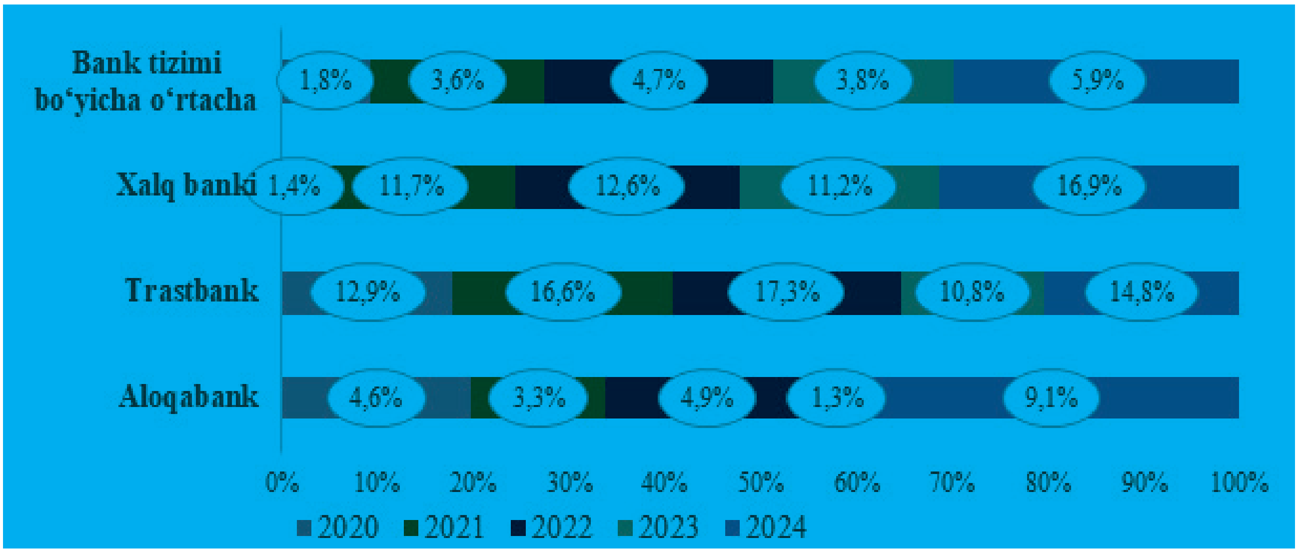

2-rasm: O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalarining jami aktivlar tarkibidagi o'zgarishi (foizda)[2]

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalari miqdori so'nggi besh yillikda o'sish tendensiyasini namoyon etdi va bu ijobiy holat hisoblanadi. Bank tizimida 2020-yilga nisbatan banklarning qimmatli qog'ozlarga kiritgan mablag'lari 1,8 foizdan 4,1 foizga oshib, 2024-yil yakunida 5,9 foizni tashkil etdi.

Tahlil davrida obyekti sifatida tanlangan banklardan Xalq bankining qimmatli qog'ozlarga kiritgan investisiyalari miqdori 15,5 foizga oshib, tahlil davri yakunida 16,9 foizni tashkil etdi. Trastbankning qimmatli qog'ozlarga kiritgan investisiyalarining jami aktivlardagi ulushi 12,9 foizni tashkil etib, 2024-yil yakunida 14,8 foizga yetgan. AT "Aloqabank"ning 2020–2024-yillar davomida qimmatli qog'ozlarga kiritgan mablag'lari miqdori jami aktivlari tarkibida 2 barobarga oshib, 4,6 foizdan 9,1 foizga yetdi.

Banklarning qimmatli qog'ozlarga investitsiya kiritish amaliyotlari rivojlanishi va ularning aktivlar tarkibidagi ulushi ortishini quyidagi jihatlar bilan izohlash mumkin. Birinchidan, Markaziy bank pul-kredit siyosatini amalga oshirishda qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq amaliyotlar va REPO instrumentlaridan keng foydalanmoqda. Markaziy bank tomonidan muomalaga chiqarilib, tijorat banklariga joylashtirilgan obligatsiyalar hajmi 2020-yil yakunida 5,3 trillion so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2025-yilning 1-yanvar holatiga 17,5 trillion so'mni tashkil etdi.

Ikkinchidan, moliya bozorida Markaziy bank tomonidan amalga oshirilgan REPO operatsiyalari 2022-yilda 531,2 milliard so'mni, 2023-yilda 76 418,8 milliard so'mni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yilda jami 273 440,3 milliard so'mlik REPO operatsiyalari amalga oshirilgan. Markaziy bank REPO operatsiyalari bo'yicha o'rtacha foiz stavkasining pasayib borishiga qaramay, so'nggi yillarda uning jozibadorligi oshib borgan va ushbu amaliyotlar miqdori oshganini ko'rish mumkin.

Yuqorida amalga oshirilgan tahlillar asosida banklar aktivlari tarkibida qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan aktivlar ulushiga nisbatan minimal talabni belgilash va uning bajarilishini ta'minlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz (1-jadval).

2 O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki va tijorat banklarining statistik ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

1-jadval:AT "Aloqabank" tomonidan qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investisiyalarning samaradorligi o'zgarishi[3]

Ko'rsatkichlar	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	31.12.2023	31.12.2024
Jami aktivlar, (mlrd.so'm)	8 108	12 537	16 084	16 045	23 251
Yuqori likvidli aktivlarga nisbatan belgilangan talab (%)	10	10	10	10	10
Bankning kassasidagi va Markaziy bankdagi mablag'lari, (mlrd.so'm)	629	1 515	2 105	1 262	2 338
Qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalar, (mlrd.so'm)	371	410	790	210	2 114
Bankning jami yuqori likvid aktivlari, (mlrd. so'm)	1 000	1 925	2 895	1 471	4 452
Yuqori likvidli aktivlarga nisbatan belgilangan talabning bajarilishi (%)	12,3	15,4	18,0	9,2	19,1
Shundan, kassali aktivlar hisobidan, (%)	7,8	12,1	13,1	7,9	10,1
qimmmatli qog'ozlar hisobidan, (%)	4,6	3,3	4,9	1,3	9,1
Qimmatli qog'ozlar jalb etilmagan holatda qo'shimcha resurslarni jalb etish uchun natijasidan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qo'shimcha xarajatlar tejalishidan olingan shartli daromad (resurslar bo'yicha foiz xarajatlari Markaziy bank qayta moliyalashtirish stavkasidahisoblangan)	52	57	111	29	296
Qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalar bo'yicha foizli daromadlar, (mlrd.so'm)	27	-	78	91	266
Qimmatli qog'ozlar bo'yicha olingan foizli daromadlarni soliq bazasidan chegirilishidan olingan natija (foyda solig'i 20 foiz), (mlrd. so'm)	5	-	16	18	53
Qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalarning yakuniy natijasi (daromad yoki zarar), (mlrd.so'm)	84	57	204	138	615

AT "Aloqabank" tomonidan qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan mablag'larning so'nggi besh yilda oshirib borilgani ijobiy holat sifatida baholanadi. Bankning Markaziy bank tomonidan o'rnatilgan normativni bajarishda qimmatli qog'ozlar hisobidan 2020-yilda 4,6 foizni tashkil etgan bo'lsa, 2024-yil yakunida bu ko'rsatkich 9,1 foizgacha oshgan. Bu esa bankka qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb etish zaruratini kamaytirib, u bilan bog'liq resurs xarajatlarini tejash imkonini bergan.

Bankning qimmatli qog'ozlarga investitsiyasi mavjud bo'lmagan holatda, yuqori likvidli aktivlarga nisbatan belgilangan talablarni bajarish uchun qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb etish zarurati yuzaga kelgan bo'lardi. Natijada bank qo'shimcha resurslar jalb qilish va ular uchun foizli xarajatlarni amalga oshirishi talab etiladi. Bankning qo'shimcha resurslarni jalb etish uchun xarajatlar tejalishidan olingan shartli daromadlari Markaziy bankning qayta moliyalashtirish stavkasida hisob-kitob qilindi. Shartli daromad va soliq imtiyozi bilan birgalikda bankning 2024-yil yakunidagi qimmatli qog'ozlar bo'yicha olingan shartli moliyaviy natijasi 615,3 milliard so'mni tashkil etdi.

Banklarning qimmatli qog'ozlarga yo'naltirilgan mablag'lari hajmining oshishi ularning ijobiy moliyaviy natijalarga erishishida muhim omil bo'lganini qayd etish lozim (2-jadval).

3 AT "Aloqabank" hisobot ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

2-jadval:Trastbank tomonidan qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalarning samaradorligi o'zgarishi[4]

Ko'rsatkichlar	31.12.2020	31.12.2021	31.12.2022	31.12.2023	31.12.2024
Jami aktivlar, (mlrd.so'm)	4 735	6 876	8 232	9 450	10 868
Yuqori likvidli aktivlarga nisbatan belgilangan talab (%)	10%	10%	10%	10%	10%
Bankning kassasidagi va Markaziy bankdagi mablag'lari, (mlrd.so'm)	1 360	2 200	2 418	2 233	2 231
Qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalar, (mlrd.so'm)	613	1 142	1 421	1 023	1 610
Bankning jami yuqori likvid aktivlari, (mlrd. so'm)	1 973	3 342	3 839	3 256	3 841
Yuqori likvidli aktivlarga nisbatan belgilangan talabning bajarilishi, (%)	41,7%	48,6%	46,6%	34,5%	35,3%
Shundan, kassali aktivlar hisobidan, (%)	28,7%	32,0%	29,4%	23,6%	20,5%
qimmmatli qog'ozlar hisobidan, (%)	12,9%	16,6%	17,3%	10,8%	14,8%
Qimmatli qog'ozlar jalb etilmagan holatda qo'shimcha resurslarni jalb etish uchun natijasidan yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qo'shimcha xarajatlar tejalishidan olingan shartli daromad (resurslar bo'yicha Markaziy bank qayta moliyalashtirish stavkasida foiz xarajatlari hisoblangan)	86	160	199	143	225
Qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalar bo'yicha foizli daromadlar, (mlrd.so'm)	72	16	235	199	207
Qimmatli qog'ozlar bo'yicha olingan foizli daromadlarni soliq bazasidan chegirilishidan olingan natija (foyda solig'i 20 foiz), (mlrd.so'm)	14	3	47	40	41
Qimmatli qog'ozlarga qilingan investisiyalarning yakuniy natijasi (daromad yoki zarar), (mlrd.so'm)	173	179	481	383	474

Trastbank tomonidan qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalarning jami aktivlardagi ulushi tahlil davrida 10 foizdan yuqori bo'lgani muhim natija hisoblanadi. Bu bankning qimmatli qog'ozlar portfelini samarali boshqarish amaliyoti mavjudligini ko'rsatadi. Bankning yuqori likvidli aktivlarga nisbatan belgilangan talabni bajarishi tahlilidan ushbu ko'rsatkichning o'rnatilgan talabga nisbatan yuqori bajarilayotganini ko'rish mumkin. Ushbu holat salbiy baholansa-da, bankning muddatsiz depozitlar qoldig'iga ega yirik mijozlari (birjalar va shu kabilar) mavjudligi hamda ularning faoliyatida doimiy qoldiq qolishi Trastbankning hisobot davridagi ko'rsatkichlarining yuqori bo'lishiga sabab bo'lgan. Bank tomonidan kassali aktivlarga (Markaziy bankdagi va kassadagi likvid aktivlar) ehtiyoj mavjud bo'lib, bu mijozlar oldidagi majburiyatlarni tezkor bajarish uchun ushlab turiladi.

Trastbank tomonidan qimmatli qog'ozlar portfelining optimal shakllantirilgani uning yakuniy moliyaviy natijalarida ham o'z aksini topganini ko'rish mumkin. Bankning qimmatli qog'ozlarga qilingan investitsiyalaridan erishilgan yakuniy natijasi 2024-yilda 474 milliard so'mni tashkil etgan va tahlil davrida 2,7 barobarga o'sgan.

Yuqoridagi tahlillar asosida tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalarining jami aktivlardagi ulushini 10 foizdan yuqori bo'lishini ta'minlash bankning aktivlar portfelini boshqarish samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bank tizimi bo'yicha tijorat banklarining qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalarining jami aktivlardagi ulushi 2024-yil 31-dekabr holatiga 5,9 foizni tashkil etgan. Tijorat banklari aktivlar portfelida qimmatli qog'ozlar ulushining oshirilishi kelgusida banklar aktivlar portfelini boshqarish bilan birga, makroiqtisodiy jihatdan fond bozorining rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi (3-jadval).

4 AT "Aloqabank" hisobot ma'lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

3-jadval:O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari asosiy vositalarga qilingan investisiyalarining aktivlar tarkibidagi o‘zgarishi(foiz hisobida)[5]

Banklar	31.12.20	31.12.21	31.12.22	31.12.23	31.12.24	2024 yilda 2020 yilga nisbatan o‘zgarishi
Aloqabank	5,7	6,5	7,7	12,8	11,1	5,4
Trastbank	5,0	4,2	4,1	4,1	4,5	-0,5
Xalq banki	2,9	3,5	3,4	2,9	2,4	-0,5
Bank tizimi bo‘yicha o‘rtacha	2,4	2,5	2,6	3,0	3,2	0,9

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari asosiy vositalarga qilingan investitsiyalarining aktivlar tarkibidagi ulushi o‘zgarishi tendensiyasidan o‘rtacha ko‘rsatkich tahlil davrida 0,9 foiz bandga oshganini ko‘rish mumkin.

O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari, xususan davlat ulushi mavjud banklarning ko‘chmas mulklarga kiritayotgan investitsiyalari hajmi so‘nggi yillarda keskin oshib bormoqda. Ushbu holat bank tizimida binolar qurilishi, yirik yangi loyihalarda ishtirok etilishi natijasida aylanmadagi mavjud resurslarning bino-inshootlarga yo‘naltirilayotganini ko‘rsatadi. AT “Aloqabank”ning aktivlari tarkibida asosiy vositalarga qilingan investitsiyalarning jami aktivlardagi ulushi 2023-yil yakunida 12,8 foizga yetib, tahlil davridagi maksimum ko‘rsatkichni qayd etgani salbiy holat bo‘lib, bankning aktivlar portfelida daromad keltirmaydigan aktivlarning yuqori to‘planishiga sabab bo‘lgan. AT “Aloqabank”ning ushbu toifadagi aktivlari oshishi kelgusida aktivlar portfelini boshqarish va aktivlar samaradorligini oshirishda qator muammolarni keltirib chiqaradi.

AT “Aloqabank” faoliyatida mavjud asosiy vositalarni inventarizatsiya qilish hamda bank faoliyati uchun zarur bo‘lmagan va foydalanilmayotgan mol-mulklarni sotish yuzasidan tegishli tavsiyalar berildi. Ushbu tavsiyalarni amaliyotga joriy etish natijasida bankning asosiy vositalarining jami aktivlardagi ulushi 2023-yil yakunidagi 12,8 foizdan 2024-yil yakunida 11,1 foizga, ya’ni jami 1,7 foiz bandga pasayishiga erishildi.

AT “Aloqabank” balansida asosiy vositalarning qisqarishi hisobiga daromad keltiruvchi aktivlar, xususan qimmatli qog‘ozlar portfelining o‘sishi ta’minlandi (4-jadval).

4-jadval:O‘zbekiston Respublikasi tijorat banklari aktivlar tarkibida balansga olingan mol-mulklar qoldig‘ining o‘zgarishi(foiz hisobida)[6]

Banklar	31.12.20	31.12.21	31.12.22	31.12.23	31.12.24	2024 yilda 2020 yilga nisbatan o‘zgarishi
Aloqabank	0,4	0,4	0,9	2,5	1,5	1,1
Trastbank	0,0	0,2	0,0	0,9	0,5	0,5
Xalq banki	0,1	0,0	0,0	1,6	1,6	1,6
Bank tizimi bo‘yicha o‘rtacha	0,2	0,3	0,6	0,7	0,9	0,7

Tijorat banklari aktivlar tarkibida balansga olingan mol-mulklar qoldig‘ining o‘sish tendensiyasini namoyon etishi xavotirli holat hisoblanadi. Ushbu 16700-balans hisobvaraq qoldiqlari kredit portfelida muammoga aylangan va bugungi kunda foiz daromadi keltirmaydigan, auksionlarda sotilmagan nolikvid aktivlarning yig‘indisi bo‘lib, banklarning aktivlar samaradorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

AT “Aloqabank”ning aktivlar tarkibida balansga olingan mol-mulklar qoldig‘i so‘nggi besh yillikda 0,4 foizdan 1,5 foizgacha oshgan hamda tahlil davrida 2,5 foiz bilan tarixiy maksimumni qayd etgan. Trastbank faoliyatida esa ushbu aktivlarning jami aktivlardagi ulushining pastligi ijobiy holat hisoblanadi va bankning aktivlar portfelini samarali boshqarish tizimi mavjudligini ko‘rsatadi. Bu bankning kredit siyosati, kreditlash jarayonlari hamda muammoli aktivlar bilan ishlash tizimini to‘g‘ri tashkil etgani bilan izohlanadi.

Banklarning muammoli aktivlari bilan ishlash borasida Xalq bankida ham ijobiy ko‘rsatkichlar qayd etilgan. Mazkur bankning aktivlari tarkibida balansga olingan mol-mulklar ulushi 0,1 foizdan 1,6 foizgacha oshgan, ya’ni 2023–2024-yillardagi qoldiq 1,6 foizni tashkil etgan.

Bank tizimi bo‘yicha ushbu ko‘rsatkichning o‘rtachasi 0,2 foizdan 0,9 foizgacha oshgani banklar aktivlarining qariyb 1 foizi immobil aktivlarga aylanib, daromad keltirmasdan bank aylanmasidan chiqqanini ko‘rsatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-apreldagi “Qarzdorlik hisobiga banklar balansiga olingan mol-mulklar realizatsiyasini jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-142-son qarori qabul qilingan.

5 O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va tijorat banklarining statistik ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.
6 O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki va tijorat banklarining statistik ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tayyorlandi.

Mazkur qarorga asosan, 2025-yil 1-maydan boshlab ustav fondida davlat ulushi 50 foiz va undan ortiq bo'lgan banklar va ular huzuridagi investitsiya kompaniyalari auksionda sotilmasdan qarzdorliklarni so'ndirish evaziga bank balansiga olingan mol-mulklarni o'zlari sotish huquqiga ega [1]. Shuningdek, ular bunday mol-mulkni kredit, bo'lib-bo'lib to'lash yoki lizing shartnomalari orqali sotishlari mumkin [6]. Tijorat banklari qarzdorliklarni so'ndirish evaziga bank balansiga qabul qilingan bino-inshootlar, texnologik uskunalar va boshqa mol-mulklar negizida investitsiya kompaniyalari orqali to'xtab qolgan ishlab chiqarish yoki xizmat ko'rsatish faoliyatini tiklab, ularni tayyor biznes sifatida salohiyatli investorlarga sotish huquqiga ham ega. Ushbu amaliyotning joriy etilishi banklar balansiga olingan mol-mulklarni sotishni rag'batlantirib, aktivlar portfeli tarkibini samarali boshqarish imkonini beradi.

Tijorat banklari balansga olingan mol-mulklarni qisqa muddatda sotishni ta'minlash maqsadida quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi maqsadga muvofiqdir:

balansga olingan mol-mulklar to'g'risida to'liq ma'lumotlarni shakllantirish hamda ularni sotish bo'yicha potensial xaridorlarga taklif qilish yoki bankning ijtimoiy tarmoqlardagi sahifalari orqali e'lonlar berish tizimini joriy etish;

ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash maqsadida balansga olingan mol-mulklarni auksionga joylashtirish.

Banklar balansiga olingan mol-mulklarni kreditlar vositasida sotish amaliyotini keng qo'llaydilar. Ushbu holat muammoli aktivlarni vaqtinchalik bartaraf etgandek ko'rinishi mumkin, ammo kelgusida bu muammoli aktivlar hajmining yanada oshishiga olib keladi.

Bank mavjud muammoli aktivlarni sotish yoki ularni bo'lib-bo'lib to'lash shaklida berishda ushbu aktivlar summasidan tashqari, yangi ajratiladigan kreditlar stavkasini pasaytirish amaliyotini qo'llamasligi hamda ushbu kreditlar muddatini 3 yildan ortiq bo'lmagan muddatga cheklash amaliyotini joriy etishi maqsadga muvofiq hisoblanadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Tadqiqot yakunida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

Bank aktivlarining asosiy qismini tashkil etuvchi kredit portfeli so'nggi besh yillikda banklarning jami aktivlariga nisbatan qisqarish tendensiyasini ko'rsatgan. Buning asosiy sabablari ko'chmas mulk va boshqa nodaromad aktivlarga yo'naltirilgan sarmoyalar ortishi bilan bog'liq.

Qimmatli qog'ozlarga kiritilgan investitsiyalar banklar uchun yuqori likvidli va kam riskli aktivlar sifatida strategik ahamiyatga ega. Bu investitsiyalar orqali banklar nafaqat daromad olish, balki soliq imtiyozlaridan ham samarali foydalanmoqda.

Asosiy vositalarga haddan tashqari investitsiya kiritilishi (ayniqsa, davlat ulushi mavjud banklarda) banklar portfelida daromad keltirmaydigan aktivlar ulushining oshishiga olib kelmoqda. Bu holat uzoq muddatda bank samaradorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Balansga olingan mol-mulklar ulushining oshishi foiz daromadi keltirmaydigan aktivlarning ko'payishiga va bank resurslarining muzlab qolishiga sabab bo'lmoqda. Bunday aktivlarni qisqa muddatda realizatsiya qilish va qayta moliyaviy aylanishga kiritish muhim vazifa sifatida belgilandi.

Tijorat banklari faoliyatida aktivlar portfelining samaradorligini oshirish uchun qimmatli qog'ozlarga investitsiyalar ulushini 10 foizdan yuqorida saqlash, asosiy vositalarni optimallashtirish va balansga olingan mol-mulklarni sotish tizimini takomillashtirish zarur.

Prezident qarorlari asosida joriy etilayotgan mol-mulk realizatsiyasi bo'yicha yangi mexanizmlar banklar balansini tozalash va aktivlar tarkibini sog'lomlashtirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 15 apreldagi "Qarzdorlik hisobiga banklar balansiga olingan mol-mulklar realizatsiyasini jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-142-son qarori
2. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2015 yil 13 iyundagi 14/5-son qarori bilan tasdiqlangan va O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2015 yil 14 iyulda 2696-son bilan davlat ro'yxatidan o'tkazilgan "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risida"gi nizom. https://lex.uz/uz/docs/2703053
3. Лаврушин О.И. Управление деятельностью коммерческого банка.- М.2003.371-с
4. Зубов С. А. Управление активами коммерческого банка: дис. … канд. экон. наук. - М., 1997. - 180 с.
5. Осадчий В.В. Методология и принципы распределения активов // Журнал прикладных исследований. –2021. – № 6. – С. 128-132.
6. Левкина Е.В., Шевченко О.Н. Оценка управления активами и пассивами в коммерческом банке (на примере ОАО АКБ Приморье) журнал Экномические науки/ №8 2015 г. СТР.47-56. https://expeducation.ru/ru/article/view?id=7818
7. https://www.norma.uz/uz/qonunchilikda_yangi/banklar_qarzdorlik_hisobiga_balansga_olingan_mol-mulklarni_uzlari_sotishadi

muhandislik
& iqtisodiyot
ijtimoiy-iqtisodiy, innovatsion texnik,
fan va ta'limga oid ilmiy-amaliy jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Zokir Alibekov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2025. № 6

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

"Muhandislik va iqtisodiyot" jurnali 26.06.2023-yildan
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№S–5669245 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.
Litsenziya raqami: №095310.

**Manzilimiz: Toshkent shahri Yunusobod
tumani 15-mavze 19-uy**